

Feizieh Shamsi Nasab

“Načelo upošljavanja” i čovjekova pravednost u mišljenju Allame Tabatabaija

UDK 1 Tabatabai A.

Sažetak

Allame Tabatabai se u raspravi o društvenim kredibilitetima bavi analizom pojmova i kategorija među kojima su i elementi aktuelni u socijalnoj filozofiji koji ukazuju na njegovo gledište o društvenim pitanjima. Teorija upošljavanja jedno je od značajnih stanovišta Allame Tabatabaija u području antropologije. Ovu teoriju Allame Tabatabai naveo je u svojim djelima iz filozofije, metodologije islamskog prava i kur’anskih nauka kao objašnjenje porijekla i uzroka društvenog života čovjeka. Sa stanovišta Allame Tabatabaija, upošljavanje je primarno načelo društvenih odnosa i ono vlada i u odnosima ljudi s drugim bićima, ali i u međusobnim ljudskim odnosima. Prema ovom načelu, čovjek želi samo svoju dobit te se drugim ljudima i bićima koristi za svoje interese. Sa gledišta Allame Tabatabaija, ovo primordijalno načelo jedno je od sredstava kojima je Bog opskrbio čovjeka za život na ovom svijetu i za interveniranje u njemu tokom faza njegovog usavršavanja. Međutim, ako nema odvrćajućeg faktora poput vjere, ova priroda čovjeka može odvući u nepravdu i nasilje.

Ključne riječi: Allame Tabatabai, načelo upošljavanja, društvo, pravda, nepravda.

Uvod

Iako se danas ne sumnja u društvenost čovjeka i to je prihvaćeno načelo, nameće se pitanje jesu li ljudi, otkako su stvoreni, živjeli zajedno. Da li su prvobitni ljudi bili zajedno u formi grupe? Ako su bili u formi grupe, da li su prirodni faktori utjecali na to da budu zajedno ili pak vanjski faktori i stanje životnog okruženja? U vezi s ovim ne postoje pouzdani prirodni ili historijski argumenti i pokazatelji. Ali, u svakom slučaju, historija društvenog života čovjeka je otprilike bliska s pojavom čovjeka na prirodnoj sceni. U vezi s društvenim životom čovjeka i o tome kako i zašto su ljudi utemeljili svoj život u formi grupe izneseni su neki razlozi i jedna od teorija o toj temi je i teorija upošljavanja koju je prezentirao Allame Tabatabai.

Od toga da li će pristup istraživača u području prirodnih ili humanističkih istraživanja biti filozofski i racionalni ili empirijski umnogome zavisi razumijevanje i spoznaja čovjeka te, u skladu s time, i upoznavanje općih normi zakona prirode. Prema tome, vrsta epistemološkog pristupa u području socijalne filozofije također ima poseban značaj te utječe na spoznaju elemenata područja socijalne filozofije, među kojima je i porijeklo društvenog života. U vezi s tim, pristup koji su odabrali velikani poput Allame Tabatabajia na osnovama načela transcendentalne mudrosti zaslužuje posebnu pažnju. To je pristup u kojem se uzimaju u obzir i empirijski aspekti istraživanja vezanih za čovjeka i filozofsko-racionalni aspekti te, s obzirom na oba ova pristupa, odvija se objašnjavanje, tumačenje i razumijevanje čovjeka.

Allame Sejjid Muhammed Husejn Tabatabai, bez ikakve sumnje, jedan je od najutjecajnijih savremenih vjerskih učenjaka i zbog svog najvećeg djela, dvadesetotomnog tefsira Kur'ana *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*, poznat je kao mufesir, iako je napisao i brojna druga vrijedna djela u području filozofije, među ostalim *Osule falsafe va raveshe realism (Načela filozofije i metoda realizma)*, *Bidayat al-hikma (Početak filozofije)* i *Nihayat al-hikma (Završetak filozofije)*. Jedna od istaknutih karakteristika tefsira *Al-Mizan*

jest njegova sociološka dimenzija. Bez sumnje, ovo proistječe iz društvene misli autora. Tabatabai u tefsiru razmatra pitanja kakva su vlast, pravednost, sloboda, društvena pravda, društveni poredak, problemi islamskog ummeta, razlozi zaostalosti islamskog ummeta i prava žena.¹

Načelo upošljavanja

Pitanje društvenog života i zakona koji vladaju njime uvijek je privlačilo pažnju većine muslimanskih mislilaca. Ova tema se može pronaći u djelima velikih islamskih mudraca. Naprimjer, prema uvjerenju Mulla Sadre, čovjek je po svojoj prirodi civiliziran i život mu napreduje samo u okrilju civilizacije, saradnje i zajednice. S obzirom na to da samostalan život individue nije moguć, nužna je pojava gradova i različitih grupa na mjestima tokova ekonomskog života čovjeka. Dakle, za društveni život postoji i unutrašnji i mentalni izvor, ali i ekonomske potrebe ljudi koje se ne ostvaruju bez formiranja zajednice. "Čovjek je po prirodi civiliziran, dakle život mu se uređuje samo s civilizacijom, saradnjom i zajednicom, jer njegova vrsta nije ograničena na individuu i njegova egzistencija kao samostalne individue nije moguća. Zato su neophodne razne osobe, različite struje i homogenost zemlje u zajednici."²

Tabatabai smatra da je stvoreni poredak u stanju stalnog kretanja i napredovanja i u svim česticama svijeta nema mjesta zastoja i smirivanja ni na trenutak. Uz sve to, opći zakoni i osnovni sistemi kreacije, koji su temelj tog kretanja, stabilni su i nemaju nikakve transformacije ni evolucije. Samo "kretanje" i "transformacija" su stabilna pojava i bez promjene su. "Zakon uzročnosti", zakon "neodstupanja uzroka od posljedice", zakon "istovrsnosti uzroka i posljedice" i njima slični jesu zakoni u kojima ni u kojem slučaju nema odstupanja ni promjene. Ljudska zajednica također treba da bude postojana u jednom nizu principijelnih saznanja, općih propisanih zakona i nepromjenjivih moralnih načela i temelja. Posmatrajući poredak kreacije na nov način, shvatamo da je taj poredak, uz očuvanje

¹ Muhammed A. Eyazi, *Shenakbtname tafsir (Upoznavanje s tefsirrom)*, Ketabe mobin, Rasht, 1378. h.š. (1999), str. 278.

² Muhammed I. Sadruddin Širazi, *Al-Mabda wa al-ma'ad (Ishodište i proživljenje)*, Anjumane hikmat wa falsafa Iran, Teheran, 1354. h.š. (1976), str. 488.

opće osnove sistema i u okviru stabilnih, trajnih i nepromjenjivih načela kreacije, u stalnom vrenju, talasanju i da nezamislivom brzinom napreduje prema jednom cilju.³

Sad treba vidjeti kakav je položaj društva u poretku kreacije sa stanovišta Allame Tabatabaija i da li je ono, kao i drugi dijelovi stvorenog porotka, u stanju kretanja i napredovanja. Tabatabai smatra da je ljudsko društvo, kao i svi materijalni i duhovni aspekti čovjeka, takvo da se kreće prema savršenstvu i, ustvari, ne treba očekivati da mi čovjekovu osobinu društvenosti odvojimo od svih drugih njegovih osobina i da kažemo da se ta osobina već pri stvaranju javila u najsavršenijoj formi, nego da ona, poput svih drugih ljudskih osobina, postepeno u čovjeku stiže do savršenstva.⁴

Allame Tabatabai u vezi s načinom nastanka društva smatra da je ono proisteklo iz čovjekove potrebe i koristi se izrazom "upošljavanje". On smatra da je razmnožavanje najsnažniji faktor nastanka društva i ono je uzrokovalo pojavu prve zajednice, odnosno porodice. Na taj način nastaje upošljavanje. Znači, svaki čovjek drugog čovjeka postavlja kao posrednika za ostvarivanje svojih potreba i nastoji uspostaviti dominaciju nad njim i nametnuti mu svoju volju. Upošljavanje se postepeno pretvara u upravljanje kućom, upravljanje porodicom, upravljanje plemenom, upravljanje narodom itd.⁵

Iz riječi Allame Tabatabaija proizlazi da je povod osobine društvenosti čovjeka u njegovoj ljubavi prema sebi i postiže je upošljavanjem i korištenjem drugih, a ne u suštinskoj potrebi i interesu čovjeka da bude društven. On vjeruje da čovjek na svom putu ide prema savršenosti dok ne naiđe na problem da svaka osoba od druge osobe ili osoba želi upravo ono što te druge žele od nje. Zato je primorana da prihvati da, kako god ona želi da se koristi drugima, treba dopustiti da se i drugi u istoj mjeri koriste njome. Upravo je tu čovjek shvatio da treba formirati civilizirano i kooperativno društvo. Nakon formiranja

društva, pak, shvatio je da je opstanak društva i, zapravo, kontinuitet njegovog života povezan s potrebom da se društvo uspostavi na takav način da svako ostvari svoje pravo i da odnosi budu odgovarajući i uravnoteženi, što, ustvari, predstavlja društvenu pravdu.⁶

Allame Tabatabai u djelu *Osule falsafe va ravesh realism* postavlja sljedeća pitanja: "Je li metoda upošljavanja direktno i neposredno zahtjev prirode i da li se to mišljenje prvo utemelji u mozgu, a za njim se javlja drugo mišljenje pod nazivom mišljenje o zajednici? Ili je čovjek, posmatrajući druge ljude, prvo došao na ideju zajednice i kolektivnog života te su se osobe iste vrste okrenule jedne drugima i usmjerile se na život u kooperaciji, tako da sve imaju sve na raspolaganju te također ponekad, ili možda čak uglavnom, zajednica skreće sa svog prirodnog toka i pretvara se u masu nereda, iskorištavanja, trpljenja i, na kraju, ropstva i eksploatacije?"⁷

Zapravo, osnovno pitanje je to da li je čovjek odmah težio društvenom životu s drugim ljudima pa poslije počinje razmišljati o iskorištavanju drugih, ili prvotno ima potrebu da se koristi drugima i iz tog razloga se okreće drugim ljudima i svoju potrebu ostvaruje uspostavljanjem zajednice. Primjerice, da li čovjeka priroda u vezi s načinom na koji osigurava seksualne ciljeve muškarca i žene prvo usmjerava prema formiranju zajednice, a nakon toga dolazi upošljavanje i međusobno iskorištavanje, ili na samom početku priroda u čovjeku usadi ideju upošljavanja te zatim, slijedeći ideju međusobnog okorištavanja muškarca i žene, nastaje zajednica porodice?

Allame Tabatabai je smatrao da su seksualna želja i brak prvi korak u društvenom životu ljudi, jer je reproduktivni sistem jedini sistem u čovjekovom tijelu za čije zadovoljenje postoji potreba za dvije osobe, za razliku od, naprimjer, digestivnog trakta koji, ako čovjek bude i usamljen i bez ičega, može da ga opskrbi hraneći se voćem i biljem.⁸ Prema tome, sa stanovišta Alla-

³ Muhammed H. Tabatabai, *Ravabet ejtemai dar eslam (Društveni odnosi u islamu)*, prijevod sa arapskog na perzijski i objašnjenja: Muhammed Dževad Hojati Kermani u: Hadi Khosroshahi, Entesharate Etela'at, Teheran, 1388. h.š. (2009), str. 31-32.

⁴ Ibidem, str. 54.

⁵ Ibidem, str. 53-57.

⁶ Muhammed H. Tabatabai, *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*, sv. 2, Deftere entesharate islami, Kom, 1393. h.š. (2014), str. 175-176.

⁷ Muhammed H. Tabatabai, *Osule falsafe va ravesh realism (Načela filozofije i metoda realizma)*, tumačenja: Morteza Motahhari, Sadra, Teheran, 1364. h.š. (1985), str. 204.

⁸ *Al-Mizan*, sv. 4, str. 146.

me Tabatabajija, primarna i najmanja zajednica, dakle porodica, nastaje zbog potrebe i uzajamnog iskorištavanja ljudi.

Sa stanovišta Allame Tabatabajija, pitanje civiliziranosti i društvenog življenja nije prirodno stanje čovjeka i ne znači da on od prirode biva stimuliran u tom smjeru, nego on ima drugu prirodu čiji je rezultat prinudno nastajanje civiliziranosti. S tim u vezi, Tabatabai kaže: "Čovjek po svojoj prirodi želi da druge uposli radi svoje koristi, bez obzira o kome je riječ i radi čega. Čak i kad vidi komad željeza, uzima ga i kaže da će mu nekada zatrebati za nešto, a da ne govorimo o biljkama i životinjama. Jasno je da je takav pojedinac odlučniji da uposli druge pripadnike svoje vrste jer poznaje njihov jezik. Međutim, čim odluči da ih uposli, shvata da su i drugi poput njega i čak su i odlučniji od njega i žele ga opteretiti. Ukratko, želje i namjere koje on ima, imaju i drugi i zato je primoran da im pristupi miroljubivo i da im prizna pravo jednako svom pravu."⁹

Po mišljenju Allame Tabatabajija, čovjek ima "nagon upošljavanja" i, radi ostvarivanja potreba vezanih za opstanak, koristi se svim i svakim za svoj interes. Nakon toga, radi doseganja svoje koristi i interesa, neminovno obraća pažnju i na "korist drugih", jer shvata da, ako ne prizna interes drugih, neće moći ostvariti svoj interes. Prema tome, iz nužnosti je prihvatio društveni život i poštuje "interes drugih".

Naravno, Allame Tabatabai u odgovoru na konstataciju da se ne može vjerovati da čovjek sa svim pojavama oko sebe želi imati interesnu vezu, kaže da svaka pojava u svijetu, pa između ostalog i životinja, i posebno čovjek, voli svoje biće i sebe te na pripadnike svoje vrste gleda kao i na sebe i stoga se u njemu javlja osjećaj bliskosti. On želi blizinu i teži drugim pripadnicima svoje vrste, a taj osjećaj se aktivira sa zajednicom. Kako se može zapaziti, ovo zbližavanje i okupljanje u smislu konvergencije i društva je jedna vrsta upošljavanja i iskorištavanja koje se događa u korist nagonskog osjećaja. Nakon toga, u svakom slučaju, prelazi se put u kojem jedna osoba pronalazi način iskorištavanja pripadnika svoje vrste. S obzirom na to da ovaj nagon kod svih postoji na sličan način, on kao rezultat ima

zajednicu, a to je upravo ona zajednica koju mi imamo u vidu i o kojoj govorimo: kooperativna zajednica u kojoj se zajednički osiguravaju svačije potrebe.¹⁰

Tabatabai teoriju upošljavanja objašnjava time da čovjek, na osnovu nagona, nastoji uposliti sve, pa tako i druge ljude, i želi svime ovladati i sve iskoristiti za svoju dobrobit. Misbah Jazdi objašnjava načelo upošljavanja i kaže da Allame Tabatabai smatra da u čovjeku postoji nagon upošljavanja, a i razum, također, upućuje na potrebu za aktivnostima koje su zahtjev nagona. Naravno, uputa razuma je takva da osiguravanje ove potrebe i htijenja bude saglasno sa drugim potrebama, htijenjima i nagonima čovjeka, naprimjer da upošljavanje drugih osoba sa sobom ne nosi životnu opasnost ili neke druge velike štete, jer se svi ljudi koriste ovim razumom i svi oni, na osnovu upute razuma, koji je i podrška nagonu, ići će za ličnim interesom, ali je jasno da su zahtjevi neograničeni, a mogućnosti upošljavanja ograničene pa, kao rezultat toga, nastaju tenzije i javljaju se uvjeti za razdor i sukob. Na toj osnovi, ljudi će odustati od razdora i svađe samo ako je šteta veća od koristi i ako dođu do zaključka da razdor i sukob uništava neki njihov viši interes. U tom slučaju će, iz nužde i bezizlaznosti, postići međusobnu saglasnost. Prema ovom stanovištu, osnova je u razilaženju, a prihvatanje društvenih granica, zakona, regulativa i vrijednosti te prepuštanje miroljubivom kolektivnom životu je prinudna i nužna činjenica. A da nema nužde i bezizlaznosti, razum, po sebi, ne bi imao potrebu za prihvatanjem zakona, normi i miroljubivog društvenog života.¹¹

Tabatabai čak smatra da je načelo upošljavanja kod čovjeka priroda i njegova prirodna bit. Ali on, na osnovu svoga razuma, ograničava svoje želje i dozvoljava da i ostali pripadnici društva upošljavaju njega. "Nego čovjek, s jedne strane, osjeća svoje bezbrojne potrebe koje nikada neće moći samostalno zadovoljiti i razumijeva mogućnost ispunjavanja tih potreba od drugih članova društva, a s druge strane, zapaža da snagu koju

⁹ Ibidem, sv. 16, str. 286.

¹⁰ *Osule falsafe va raveshe realism*, sv. 2, str. 206.

¹¹ Muhammed T. Misbah Jazdi, *Mesekat: Akblaq dar Qor'an (Moral u Kur'anu)*, Muessese amuzeshi wa pazhuheshti Imam Homeini, Kom, 1484. h.š. (2005), str. 124.

on ima i želje i htijenja koji su skriveni u njemu imaju i drugi koji su ljudi poput njega, pa kao što on brani svoje interese i ne zanemaruje ih, i drugi su u istom takvom stanju. Tad se on pridonudno predaje društvenoj kooperaciji i dio koristi od svoga rada daje za ispunjavanje potreba drugih, a u zamjenu preuzima određeni omjer koristi rada drugih potreban za ispunjavanje svojih potreba. Tu on, ustvari, ulazi na opće tržište razmjene koje je kontinuirano uspostavljeno i sve vrste životnih potreba se prodaju na njemu.¹²

Dakle, jasno je da civiliziranost čovjeka prema čovjeku proistječe iz nužde, a ne iz zahtjeva primordijalne prirode čovjeka, jer primarni zahtjevi i prirodno stanje čovjeka jesu želja za maksimalnim upošljavanjem i dominacijom. Allame Tabatabai smatra da je društvena saradnja i kooperacija rezultat čovjekove prinuđenosti da ispuni svoje potrebe, a ne jedna primordijalna tendencija.

Pravednost čovjeka na osnovu teorije upošljavanja

Na osnovu Tabatabajevog gledišta, priroda čovjeka teži bezgraničnom upošljavanju stvorenja i ljudi. Ali čovjek, na osnovu razuma, shvata da za svoj opstanak i doseganje drugih želja treba ograničiti svoja htijenja i u toj ograničenosti zapravo daje prednost jednom htijenju i želji u odnosu na drugo htijenje i želju. Drugim riječima, analizirao je koja želja ima prednost u odnosu na drugu, a zatim je pristupio izboru. Naprimjer, osnova u prirodnom životu je želja za opstankom. Čovjek ima i druge želje. Međutim, i drugi ljudi imaju iste osobine. Ako svaki od njih ne ograniči svoje želje, sigurno će doći do sukoba i rata, što dovodi do uništenja. Prema tome, u toj situaciji, čovjek svojim razumijevanjem daje prednost svom opstanku na Zemlji, što je važnije od drugih želja i htijenja, i predaje se društvenom životu. Po našem mišljenju, nužnost je upravo ono davanje prednosti jednoj želji u odnosu na drugu želju, a koje se međusobno potiskuju.

Postojanje sposobnosti upošljavanja u čovjekovom biću, uz postojanje brojnih različitosti u stavovima među ljudima, kao i razlika u stva-

ranju, zemljama, navikama i kulturnoj etici i, u konačnici, u raznim sposobnostima među ljudskim potomcima, razlog je konflikta interesa i odstupanja od društvene pravde. Zapravo, sve dok postoje razilaženja i razlike među ljudima, postoji želja jačih za upošljavanjem slabijih.¹³

Allame Tabatabai čak ne smatra da su želja za pravdom i pravednost suštinske specifičnosti čovjeka, nego ih zbog društvenog života smatra nužnim, jer ljubav prema sebi i korištenje drugih za svoje interese u jednakoj mjeri postoje u prirodi svih ljudi. Čovjek je primoran na društveni život i pravednost. Dokaz za to je da, kad neki ljudi iz bilo kojeg razloga imaju veću moć i preimućstvo u odnosu na druge, ne prihvataju pravednost i historija je puna diktatora koji su pogazili prava drugih. Da je pravdoljubivost suštinska i prirodna potreba čovjeka, to se ne bi trebalo dešavati.

On u tefsiru *Al-Mizan* kaže: "Ova osuđenost, dakle osuđenost čovjeka na civiliziranu zajednicu i društvenu pravdu, jest nešto što je čovjek bio primoran prihvatiti, jer da nije bio primoran, nikad nijedan čovjek ne bi bio spreman da ograniči obim svoje slobode i mogućnosti izbora. Ovo je značenje poznate izreke koja kaže: 'Čovjek je prirodno civiliziran', i to je značenje riječi koje izgovaramo: 'Čovjek sudi prema društvenoj pravednosti.' Ukratko, u oba slučaja nužnost ga primorava da prihvati civiliziranost, društveni život, a nakon toga i društvenu pravdu, zato što želi da se koristi drugima."¹⁴

Prema tome, Allame Tabatabai potrebu za pravdom vidi kao nužnost proisteklu iz razdora i prepirke i vjeruje da je nužnost primorala čovjeka da prihvati pravdu, jer da nije bilo nužnosti, nikad nijedan čovjek ne bi bio spreman da ograniči domen svoje slobode i voljnog izbora. Sa stanovišta Allame Tabatabaija, da je društvena pravda bila primarna potreba prirode čovjeka, onda bi društvena pravda bila prevladavajuća u socijalnim pitanjima, međutim, vidimo da se stalno dešava suprotno i moćni svoje zahtjeve nameću slabijima. Dževadi Amoli u objašnjenju

¹² Muhammed H. Tabatabai, *Qor'an dar Eslam (Kur'an u islamu)* u: Hadi Khosroshahi, Bostane ketab, Kom, 1388. h.š. (2009), str. 106.

¹³ *Al-Mizan*, sv. 16, str. 286.

¹⁴ *Al-Mizan*, sv. 2, str. 176.

ove teorije kazuje da ovaj racionalni argument u formi analogije izgleda ovako: Da je težnja pravu (civiliziranost) bila suština čovjeka, on nikad ne bi odstupio od nje, međutim, on uglavnom odstupa od nje. Dakle, čovjek prirodno, dakle suštinski, nije civiliziran, usmjeren pravu i pravdi i s obzirom na to da je većina ljudi u glavnini slučajeva buntovna, može se, prema potrebi (ne kao potpuni uzrok), dokazati u pogledu temperamenta barbarska čud čovjeka.¹⁵

Tabatabai smatra da je izvor formiranja načela upošljavanja razlika u potencijalima i sposobnostima ljudi, koje su postojale od čovjekovog nastanka. Nema sumnje u to da se ljudi međusobno razlikuju u pogledu specifičnosti stvaranja, logike života, morala i navika: neki su jaki u imovinskom, tjelesnom i duhovnom pogledu, a neki su slabi; prema tome, razlika među individua je nužnost. Iako ljudi imaju zajedničku primordijalnu prirodu, svaka osoba ima poseban obrazac i model u životu, koji zavisi od razlike u sposobnostima razumijevanja i u potencijalima. Dakle, pojava različitosti među ljudima je neupitna i nužna i proistječe iz razlike u njihovom stvaranju i ta činjenica je jedan od argumenata za potvrdu upošljavanja.¹⁶

Allame Tabatabai poziva se na nepravde koje danas slabi narodi trpe od supersila i historija ih je dosad prepuna. On kaže: "Da je društvena pravda bila jedan od primarnih zahtjeva prirode čovjeka, ono što bi vladalo nad raznim aspektima ljudskih društava ne bi bilo ništa drugo osim pravde, dobre saradnje i poštivanja jednakosti. Međutim, uvijek svjedočimo suprotno tome."¹⁷ S obzirom na to da je poželjnost društvene pravde za ljude stvar nužne potrebe i ljudskih proračuna i nema korijen u prirodi ljudi, uočljivo je da pravda ne postoji u većini društava.

Rješ enje konflikta između načela upošljavanja i potrebe za društvenim životom

Vidjeli smo da, s jedne strane, načelo upošljavanja uzrokuje nastanak nesloge među ljudima i da, s druge strane, čovjek ima potrebu za društvenim životom. Sad trebamo vidjeti šta stvoreni poredak predlaže čovjeku za rješavanje

nesloge. Sa stanovišta Allame Tabatabaija, čovjek je uvijek imao smisao za upošljavanje i ova zajednica, koju je nužda nametnula čovjeku, ne može mu oduzeti slast tog smisla. Saradnja radi opstanka i ostvarivanja međusobnih potreba po sebi ne uklanja taj smisao iz njegovog sjećanja i pitanje različitosti u sposobnostima je od prvog dana postojalo među ljudima: neki su bili moćni i snažni, a neki drugi slabi, i to je samo uzrokovalo pojavu različitosti. U odgovoru na pitanje: zar je moguće da primordijalna priroda ima dva kontradiktorna suda?, on kaže: "U slučaju da je iznad to dvoje bio sud sudije koji bi uravnotežio to dvoje, ne bi bilo nikakve prepreke. To se ne odnosi samo na sudove primordijalne prirode čovjeka nego i u njegovim djelima postoji ovo nesuglasje, jer njegove snage i potencijali vrše prisilu jedni nad drugima u odnosu na njegove aktivnosti (strast ga poziva da čini nelegitimna djela, a snaga razuma odvraća od takvih djela, proždrljivost i strast stomaka ga poziva da jede tešku i štetnu hranu, a njegov razum ga od toga odvraća) i svakoj snazi se daje toliko slobode da drugim snagama ne nanosi štetu."¹⁸

Prema tome, primordijalna priroda ima dva područja od kojih svako ima svoje zahtjeve. Kao što je Bog u čovjeka usadio spoznavanje dobrog i lošeg i težnju ka dobrom i izbjegavanju zla da bi dosegao duhovna i mentalna savršenstava, u njega je skrio i druge primordijalne sklonosti također za dosezanje tjelesnih i ovosvjetskih savršenstava, među kojima su i nagon upošljavanja i njegove potrebe. Savršen čovjek sa stanovišta islama jest onaj koji se trudi i za uređenje svoga ovog svijeta i osigurava materijalne potrebe za sebe i one za koje je zadužen, a također se trudi da se duhovno usavršava. Usavršavanje u oba ova smjera iziskuje urođeno upućivanje i sredstva, koji su Božijim predoređenjem usađeni u čovjekovo biće. U skladu s tim, primordijalna priroda u oba smjera ima zahtjeve od kojih je svaki usmjeren na neku dimenziju usavršavanja. Zbog toga se može reći: ako Allame Tabatabai zadovoljenje materijalnih potreba povezuje s

¹⁵ Abdullah Dž. Amoli, *Tasnim*, sv. 10, Esra, Teheran, 1389. h.š. (2010), str. 439.

¹⁶ Ibidem, str. 442.

¹⁷ *Al-Mizan*, sv. 2, str. 176.

¹⁸ *Al-Mizan*, sv. 2, str. 187.

primordijalnom prirodom, on pod primordijalnom prirodom misli upravo na prirodu čovjeka.

Tabatabai sukobljavanje u društvu dijeli na dva dijela: jedno su sukobi u vjeri, čiji je izvor nepravda i pobuna, a drugo su sukobi i razlike, čije je porijeklo u primordijalnoj prirodi (fitret) i nagonu čovjeka i upravo ovaj sukob je razlog propisivanja vjere, jer, sa stanovišta Tabatabajija, sukob i razlike čiji je izvor primordijalna priroda treba da se riješe tom primordijalnom prirodom.¹⁹

Prema tome, tačno je da su formiranje društva i civilizacije prema presudi primordijalne prirode, a zatim izazivanje sukoba, i to opet prema sudu primordijalne prirode, dva uzajamno isključiva suda primordijalne prirode, međutim, Uzvišeni Bog je ovu isključivost otklonio posredstvom slanja poslanika, njihovim radosnim vijestima i prijeljama, te putem slanja knjiga među ljude i presuđivanjem u onome oko čega se ne slažu.

Sa stanovišta Allame Tabatabajija, vrijednost pravde je ostvariva u okrilju zakonskih i šerijatskih odnosa, koji su poslani od Boga. "Čovjek – ovo biće koje je prema primordijalnoj prirodi društveno i kooperativno – od prvog društva koje je formirao bio je jedan ummet. Potom ga je upravo ta primordijalna priroda navela da, monopolizirajući korist za sebe, dođe u sukob s drugima. Odatle se javila potreba za uspostavljanjem zakona koji će otkloniti nastale razdore i ti zakoni su u formi vjere."²⁰

Prema uvjerenju Tabatabajija, poslanici su došli da otklone te razdore. Ono što njegovo gledište ovdje odvaja od stavova drugih islamskih filozofa jest to da nužnost postojanja poslanika vraća na nužnost postojanja razdora među ljudima. Ljudi suštinski imaju želju da upošljavaju i iskorištavaju druge, a da bi se obuzdalo ovo biće sklonu hegemoniji, nužnim se čini postojanje šerijata i poslanika, dok se uz pretpostavku o postojanju dobre saradnje i kooperacije u ostvarivanju potreba ne osjeća potreba za nužnim postojanjem poslanika.

Allame Tabatabai smatra da zakoni koji se uspostavljaju od samog čovjeka nemaju moć otklanjanja razdora proisteklog iz nagona upošljavanja i, pozivajući se na historiju čovjekovog života, u vezi s tim koncipira dva pitanja: "Da li ove razdore čovjek može otkloniti putem zakona

koje uspostavlja?", i: "Da li se može pretpostaviti dan kad će čovjek napustiti nagon upošljavanja i htjeti kooperativno društvo, ne radi sebe, nego radi samog društva i pravde?" Tabatabajijev odgovor je negativan. On kaže da čovjek "primordijalnim nagonom i unutrašnjom sviješću" društvo želi za sebe i on "nikad neće izgubiti svoju unutrašnju svijest – znači svoja specifična osjećanja koja su proizvod njegove posebne strukture – osim ako izgubi ljudskost."²¹

Tabatabai svoj odgovor dokumentira proučavanjem historije čovjekovog života i to navodi kao svjedočanstvo za svoj negativan odgovor na dva pitanja. On kaže: "Čovjek koji je u prošlim vremenima ubijao jednu osobu bacanjem jednog kamena, danas, bacanjem jedne bombe, uništava jedan grad (Hirošima). Čovjek koji je jednog dana zarobljavao nemoćnog čovjeka, činio ga svojim robom i ostvarivao neku zaradu od njegovog rada, danas se ne zadovoljava milionima robova i milijardama lira i dolara..."²²

On zatim kazuje: "U osnovi, kako je moguće da nagonska svijest čovjeka, koja je sama izvor pojave razdora i nereda, bude izvor otklanjanja razdora i faktor otklanjanja nereda, a istovremeno mi na sceni kreacije nemamo neki faktor koji poziva nekom djelu i također poziva na uništenje svoga djela." Allame Tabatabai ukazuje i na drugo gledište, a to je da ljudski zakoni nadziru samo društvena ponašanja ljudi, a ne njihovu unutrašnju svijest i skrivena čovjekova osjećanja. Međutim, razdor izvire iz prirode sebičnosti. Prema tome, jedini put za otklanjanje ovog razdora jest popravljavanje unutrašnjih osjećanja, što je moguće jedino putem vjere.²³ Prema ovom gledištu, čovjek je prema primordijalnoj svijesti stvoren sebičnim i sve želi za sebe. U tom pogledu pribjegava upošljavanju drugih ljudi, što, u konačnici, zbog razlike u sposobnostima, rezultira pojavom razdora. S obzirom na to da čovjeka njegova svijest poziva prema interesima (razlog stvaranja razdora), ona ga ne može pozvati na otklanjanje razdora

¹⁹ *Al-Mizan*, sv. 2, str. 168.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Muhammed H. Tabatabai, *Madžmue raseal (Zbirka traktata)*, sv. 1, Bostane ketab, Kom, 1387. h.š. (2008), str. 147.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

i ka interesima drugih, što je oprečno prvom pozivu, isto kao što nijedna od aktivnih sila u svijetu ne zahtijeva suprotno od zahtjeva svoje biti. On iz ovog objašnjenja zaključuje da čovjek neminovno, za otklanjanje ovog razdora, ima potrebu za poslanstvom.

Tabatabai smatra da za sprečavanje društvenog nereda i nepravde postoji potreba za pravnim mehanizmima proisteklim iz šerijata, čijem se autoritetu trebaju predati svi, pa i poslanici. Tabatabai u tumačenju 18. ajeta sure *Al-Džāsija* kazuje da u ovom ajetu Božiji Poslanik, s.a.v.a., dobija zadatak da jedino slijedi vjeru i naredbe koje mu se objavljuju i da ne slijedi strasti nezalica koji su protivnici božanske vjere. Iz ajeta izvodi dva zaključka: prvi je da je i Poslanik islama, kao i ostatak ummeta, bio obavezan da izvršava vjerske naredbe, a drugi je da svaki sud i djelo, koji nisu utemeljeni na Objavi ili, u konačnici, nisu povezani s Božijom objavom, jesu egoistične strasti i prohtjevi paganstva te se ne mogu nazvati znanjem.²⁴ Dakle, sud koji se ima u vidu u tefsiru *Al-Mizan* i koji daje legitimitet jest sud i zakon koji je utemeljen na znanju, znači božanskoj Objavi, i koji je daleko od ličnih i egoističnih interesa i neznanja. U ovom gledištu, naravno, ovaj sud i naredba su sveobuhvatni i opći te obuhvataju i Poslanika kao vladara.

I Dževadi Amoli u vezi s ovim kaže: “Onaj koji otklanja spomenuti razdor u ljudskom društvu jest onaj koji je i u nastanku i u opstanku istina i sačuvan od povreda i slabosti razdora. A ljudi bez objave i poslanstva nisu takvi i zbog toga ne mogu okončati svoje prirodne nesloge, jer se, prvo, ne može naći individua ili grupa koji su čista istina i o kojima svi ljudi imaju saglasno mišljenje, a drugo, izvor pojave razdora i nesloge jest sam čovjek, pa kako onda on može biti onaj ko otklanja razdor? Zbog toga, niti je vlast individue nad društvom validna niti vlast ljudi nad ljudima, nego, na osnovu razuma i tradicije, jedino je validna vlast Boga nad ljudima

koju provode Božiji poslanici i prijatelji (evlije) ili njihovi posebni i opći namjesnici.”²⁵

Morteza Motahhari u djelu *Ensan dar Qor'an* piše: “Kur'an je čovjeka i pohvalio i veličao, a i korio i osudio. Najuzvišenije pohvale i istovremeno najveće osude Kur'ana vezane su za čovjeka. On je, s jedne strane, okarakteriziran boljim od neba, Zemlje i meleka, a s druge je niži od demona i životinja. Sa stanovišta Kur'ana, čovjek je biće koje ima i potencijal da svijet pokori sebi i meleke uzme u svoju službu, a također može pasti u ‘najniže nizine’.”²⁶

Motahhari nudi i rješenje ove kontradiktornosti. Naime, po njemu, ako se uzmu u obzir poslanstvo i religioznost, ta kontradiktornost se rješava. Čovjeku su dati razum, volja, mogućnost izbora i sloboda činjenja djela – i bilo je potrebno da mu budu dati – ali, istovremeno, u suštini kreacije za čovjeka su uspostavljene dužnosti i pravila i on je obavezan da ih izvršava i dat mu je vjerski poriv i snaga vjerovanja. Pritom, jedino je snaga vjerovanja u stanju da ukroti nagon za upošljavanjem kod čovjeka.²⁷

Kako se može zapaziti, Motahhari ukazuje na dvije vrste tendencije u čovjeku: jednu predstavljaju razum, volja i sloboda djelovanja, koji rezultiraju upošljavanjem stvari i drugih stvorenja, pa čak i drugih ljudi, što, po našem mišljenju, i Tabatabai ima namjeru saopćiti, a druga je primordijalna dimenzija čovjekovog bića koju profesor Motahhari naziva religijskim porivom i snagom vjerovanja te je čovjek pomoću nje kadar ukrotiti nagon upošljavanja.

Motahhari na jednom drugom mjestu ukazuje na pitanje upošljavanja u stanovištu Tabatabaija i smatra ga uljudnom formom borbe za opstanak. Prema mišljenju Motahharija, Tabatabai u teoriji upošljavanja smatra da je sukob prioritet u čovjeku, a da je kooperacija sekundarna u odnosu na sukob. Ljudi se sukobljavaju na osnovu nagona za opstanak, ali ponekad, također, radi suprotstavljanja zajedničkom neprijatelju saraduju jedni s drugima. Ova saradnja nije zasnovana na ljudskom osjećaju nego je radi otklanjanja zla neprijatelja i zajedničke opasnosti. Zbog toga, kad nestane zajednički neprijatelj, među saveznicima se javlja razdor i sukob, koji se nastavlja u mjeri da, ako na kraju ostanu

²⁴ *Al-Mizan*, sv. 18, str. 253.

²⁵ Dževadi Amoli, *Tasnim*, str. 446.

²⁶ M. Motahhari, *Ensan dar Qor'an* (Čovjek u Kur'anu), Sadra, Teheran, 1387. h.š. (2008), str. 7.

²⁷ Morteza Motahhari, *Madžmue asar* (Sabrana djela), sv. 7, Sadra, Teheran, 1389. h.š. (2010), str. 119-120.

dvije osobe, i između njih dolazi do rata. Prema tome, sve moralne naredbe u vezi sa saradnjom, prijateljstvom i jedinstvom proistječu iz sukoba i to znači da, ako želiš da opstaneš naspram neprijatelja, put su istinitost i ispravnost i upute slične tome. Po mišljenju profesora Motahharia, ove riječi su upravo riječi pristalice teorije evolucije i to je upravo zaključak izveden iz Tabatabajevih stavova.²⁸

Motahhari se čudi zbog toga što Tabatabai čovjekovu prirodu predstavlja kao "interesnu" i piše: "Čovjek ima dvoje 'ja': nisko ja i uzvišeno ja, u smislu da je svaka individua dvostepeno biće; na jednom stepenu je životinja, poput svih drugih životinja, a na drugom stepenu ima uzvišenu stvarnost. Čudno je da gospodin Tabatabai nije ovo rekao, iako je to stav koji je saglasan sa svim načelima, pa i s njegovim načelima u domenu morala. Kad mi kažemo 'priroda čovjeka', misli se na realnost čovjeka, a ne samo na materijalnu prirodu. Čovjek ima jednu egzistencijalnu zbilju i njegov emotivni aparat je u službi ove egzistencijalne zbilje. Egzistencijalna zbilja čovjeka u jednom dijelu i na jednom stepenu je životinjska zbilja. Na jednom drugom stepenu, koji je uzvišeniji i čovjekova zbilja je više povezana s njim te čini temeljniji dio čovjekovog bića, ta zbilja je melekska (anđeoska) zbilja čovjeka. Dakle, kad se kaže da čovjekova priroda hrli ka savršenstvu, ne misli se (samo) na životinjsku prirodu nego na ljudsku zbilju. Čovjek u sebi osjeća ovo uzvišeno 'ja' i, štaviše, to 'ja' osjeća utemeljenijim."²⁹

Sa ovim objašnjenjem on zaključuje da se načelo upošljavanja u vezi s prirodom čovjeka ne može prihvatiti u općoj formi. On, također, razdvajanjem niskog "ja" i uzvišenog "ja" u opravdavanju moralnih načela piše ovako: "Čovjek po svome melekskom (anđeoskom) 'ja' posjeduje neka savršenstva, stvarna savršenstva, a ne nominalna, jer čovjek nije samo tijelo nego je i duša. Djelo koje je u skladu s čovjekovim duhovnim i mentalnim savršenstvom je uzvišeno djelo, vrijedno djelo, a djelo koje nema odnosa s našim uzvišenim aspektom i duhom je obično i banalno... Ono šta uzvišenost čovjeka voli, to je moral i vrijednost, i ako čovjek za moral osjeća da je jedna uzvišenost, to proistječe odatle, i to što čovjek jedan aspekt svoga bića i djela vezana za taj aspekt vidi visokim i

uzvišenim, to nije dogovorno i nominalno, nego je radi toga što taj aspekt osjeća snažnijim i savršenijim i sva savršenstva se vraćaju na egzistenciju, a svi nedostaci na nepostojanje. Prema ovom gledištu, istinitost, ispravnost, dobročinstvo, milost, milosrđe i slične osobine jesu niz značenja prikladnih čovjekovom uzvišenom 'ja'.³⁰

U vezi s gledištem Motahharia treba obratiti pažnju na to da je namjera Tabatabaija da opiše i objasni prirodu čovjeka i on ukazuje da je čovjek zbog zahtjeva svoje prvobitne i životinjske prirode takav da želi sve i svakoga uposliti za sebe. Tabatabai ne želi reći da čovjek ne posjeduje božansku i primordijalnu dimenziju, u kojoj su moralna načela poput požrtvovanja, odricanja, dobročinstva i druga, nego želi reći da čovjek, prema zahtjevu prvobitne prirode, nastoji ostvariti svoje potrebe. Stoga on radi zadovoljenja tih potreba pristupa upošljavanju. Tabatabai ni u kojem slučaju nije negirao uzvišeno "ja", da bi to izazivalo čuđenje. Drugim riječima, različitost Motahharijevih i Tabatabajevih stavova je razlika između "onoga što jest" i "onoga što bi trebalo da bude". Profesor Motahhari opisuje "ono što treba da bude", a Tabatabai govori o "onome što jest".

Dakle, s obzirom na prirodni aspekt čovjekova života, mogu se razumjeti ove riječi Allame Tabatabaija da je čovjek divlji i koristoljubiv, a ne legalist i civiliziran, i ako prihvata vladavinu zakona, to čini jer želi ovu sveobuhvatnu agresivnost usmjeriti prema sistemu i poretku.

U svakom slučaju, stječe se utisak da Tabatabai u pitanju "načela upošljavanja" ima u vidu ljudsku prirodu i nastoji da analizira način pojavljivanja i vrijednost pravde od čovjekovog postanka na ovom svijetu. Čini se da se iz Tabatabajevog gledišta mogu ponuditi dva prihvatljiva objašnjenja i tumačenja; jedno je da Tabatabai nastoji analizirati prirodu čovjekovog bića ne uzimajući u obzir pitanje primordijalne prirode i božanske dimenzije čovjekove egzistencije i želi da kaže da je to materijalna priroda čovjeka, ali iz vrijednosnog aspekta to nije ono što mi želimo i zato mi ne težimo da opravdamo

²⁸ Morteza Motahhari, *Naghdi bar marksizm (Kritika marksizma)*, Sadra, Teheran, 1389. h.š. (2010), str. 239.

²⁹ Ibidem, str. 249-250.

³⁰ Ibidem, str. 251.

i potvrdimo eksploataciju. On smatra da ovo uže buntovne prirode, koja sve želi za sebe i za svoju materijalnu korist, treba da bude zaegnuto od vjere i primordijalne prirode i da je treba odgojiti. Zbog toga razjašnjava da mi ne prihvatamo eksploataciju naroda od nekih naprednih zemalja, a ne prihvatamo ni slobode kontradiktorne primordijalnoj prirodi. I u djelu *Osule falsafe va raveshe realism* ističe da se riječ “upošljavanje” ne treba zloupotrebjavati i posredstvom eksploatacije, kolonijalizma i iskorištavanja slabih od moćnika u ime skrbnništva i podrške tretirati kao prirodna metoda čovjeka: “Naravno, ne treba zloupotrijebiti riječ “upošljavanje” i neprikladno je tumačiti. Ne želimo reći da čovjek po svojoj prirodi koristi metodu eksploatacije i monopola, kao što neki narod pod izgovorom oslobađanja, ukidanja trgovine robljem, izgradnje, skrbnništva, podrške i hiljada drugih naziva, eksploatira druge... Također ne želimo reći da se, s obzirom na to da je čovjek po svojoj prirodi civiliziran i društven, pod izgovorom da cijela zemlja i sva zemaljska stvorenja pripadaju svima, stvorilo jedno krdo ljudi bez mišljenja i volje, tako da nema ni najmanjeg uplitanja u dobro i loše, treba i ne treba u svijetu (...), a s obzirom na to da je doktrina komunizma i zajednička organizacija utemeljena na općoj transformaciji i evoluciji (...), onda strah, nadu, želju i žaljenje brišemo iz rječnika čovječanstva... Ne, to nije naša namjera, nego kažemo da čovjek uputom prirode i stvaranja kontinuirano u svemu želi svoju korist (validnost upošljavanja), radi svoje koristi želi korist za sve (validnost zajednice), a za svačiju korist želi društvenu pravdu (validnost pozitivnosti pravde i negativnosti nepravde), te, kao rezultat, prosudba koju iskazuje ljudska primordijalna priroda nadahnućem prirode i stvaranja jest opći sud i ona nema nikakve lične odbojnosti prema naprednoj klasi i ličnog neprijateljstva prema niskoj klasi, nego se predaje sudu prirode i stvaranja u klasnim razlikama sposobnosti i talenata i, na osnovu tri navedena načela, želi svakoga postaviti na njegovo mjesto.”³¹

Riječi Allame Tabatabaija ovdje imaju kritički ton prema političkim usmjerenjima imperijalizma Istoka i Zapada tog vremena.

Drugo, kad Tabatabai govori o koristi, ona nije ograničena na materijalnu i ovosvjetsku korist, nego je opći pojam koji obuhvata i duhovnu i mentalnu korist. Čovjek teži svome savršenstvu i prema tome se koristi i drugima, a kad vidi da njegovo duhovno savršenstvo zavisi od požrtvovanja, odricanja, ljubavi, dobročinstva i podrške i pomoći drugima, on zarad usavršavanja i vlastite duhovne koristi čini i takve postupke. Prema tome, čovjek je koristoljubiv, ali tu korist i interes želi i u duhovnoj sferi.

Individualizam

Naravno, nasuprot Allami Tabatabaiju, drugi smatraju da razum može ići iznad osiguravanja ličnih interesa i prema ostvarivanju društvenih interesa. Naprimjer, Misbah Jazdi smatra da, ako razum bude oslobođen ličnih prohtjeva i opsesija, ako njegov horizont postane širi od individualnih zahtjeva i ako bude u stanju da uzme u obzir poredak svijeta i kreacije, isti taj razum će moći prosuditi da ljudi trebaju prihvatiti ograničenja i ponašati se jedni prema drugima tako da to dovede do uzajamnog usavršavanja, i isti taj razum – nasuprot onome što je rečeno da je izvor razdora – može biti faktor društvenog jedinstva i solidarnosti. U skladu s tim, prihvatanje društvenih zakona i pravila, izbjegavanje razdora i kršenja zakona i potreba za poštivanjem jedinstva i solidarnosti također je sud razuma i nije tako da je razum uvijek izvor razdora i da u njemu ne postoji nijedan sud za otklanjanje razdora.³²

Naravno da je u riječima Misbaha Jazdi ukazano na razum oslobođen ličnih opsesija i prohtjeva i naravno da sa stanovišta Allame Tabatabaija ovakav razum koji slijedi istinu nije moguć bez vjerskog odgoja.

Tabatabai vjeruje u “izvornost istine” i u definiranju istine i razuma i njihovog položaja u božanskom zakonodavstvu kaže: “Istina je činjenica koja posjeduje realnost i objektivnost i to je ono čemu se čovjek u fazi vjerovanja pokorava i što u praksi slijedi.”³³

³¹ *Osule falsafe va raveshe realism*, str. 207-208.

³² Misbah Jazdi, *Meshkat: Akhlaq dar Qur'an*, str. 128.

³³ *Al-Mizan*, sv. 4, str. 163.

Tabatabai također smatra da čovjek na osnovu primordijalne prirode (fitret) slijedi sve ono što na neki način posjeduje objektivnost i realnost, tako da sam čovjek na osnovu primordijalne prirode slijedi istinu.³⁴

Istovremeno, sa stanovišta Tabatabaija, stavovi i uvjerenja većine u odnosu na manjinu nisu uvijek istina. Ako su ti stavovi i uvjerenja u skladu s realnošću, onda su istina, a ako nisu, onda nisu istina. Stoga čovjek ne treba da bude ponizan pred njima. Ako ste čvrsto uvjereni u nešto, ali su svi ljudi protiv vas, iako naizgled to slijedite, sigurno je da se nećete pokoriti njihovom stanovištu, nego mu se predajete zbog straha, stida ili nečega drugog, a ne zbog toga što su vama suprotstavljeni stavovi stvarna istina i dostojni slijeđenja.³⁵

Naravno da se u današnjem svijetu, otprilike u svim vladavinama, upravlja na osnovu volje većine i ljudi su to prihvatili i tome teže. Mada se ne može negirati utjecaj saglasnosti većine u prihvatanju vlasti, Tabatabai smatra da je htijenje većine, bez sumnje, posljedica općeg odgoja i obrazovanja, a okruženje spoznaje Boga i vjerske bogobojznosti koju nameće islam je okruženje u kojem većina nikada neće zdrav razum učiniti sljedbenikom strasti i prohtjeva te istinu i istinitost žrtvovati prohtjevima, tako da će stav većine uvijek biti saglasan s istinom, upravo onako kako su zahtjevi većine u svakom društvu u skladu s uspostavljenim običajima i općim ciljevima tog društva. Naravno, svaki način kad se tek pojavi neće biti u skladu s htijenjima većine zajednice u kojoj se uspostavlja i to nije specifičnost samo metoda islama nego i ostale metode prolaze kroz isto stanje.³⁶

Islam je ljudima uskratio slobodu u užicima, strastima, igri i zabavi, jer je cilj islamskog društva istinska sreća čovjeka, dakle ono što zdrav razum smatra srećom, ili, drugim riječima, cilj mu je da uravnoteži sve dimenzije čovjeka. Islam želi da budu zadovoljeni i apetiti i prohtjevi čovjekovog tijela u mjeri u kojoj ga ne odvrćaju

od spoznaje njegovog Boga, a i njegovi duhovni prohtjevi. Materijalne prohtjeve tretira kao sredstvo i preduvjet za doseganje spoznaje Boga, i to je najviša sreća i najveći spokoj koji sve njegove potencijale dovodi do blagostanja.³⁷

Do neusklađenosti priroda ljudi s islamskim učenjima dolazi onda kad islam u plasiranju svog poziva i širenje svoga odgoja uloži mnogo napora, a to nije ograničeno samo na vjerski odgoj. U doseganju bilo čega progresivnog čovjeku treba čvrsta odluka, dovoljno vježbe i trajna pažnja.³⁸ Tabatabai također smatra da je islam poput drugih doktrina: ponekad napreduje, a nekad zaostaje, te kao što su i druge doktrine oslonjene na specifične uvjete i faktore, i islam je takav. Islam danas nije nemoćniji nego u vrijeme Nuha, Ibrahima i Muhameda, s.a.v.a.³⁹

Tabatabai vjeruje da je, po stvaranju, prioritet u sreći i blagostanju čovjeka kao jedinke, a da je sreća i blagostanje zajednice sporedna.⁴⁰ (Individua u mišljenju Allame Tabatabaija nije isključivo u značenju materijalne individue nego je to individua koja, u skladu sa zahtjevima svojih kvaliteta, odabire srednji put, udovoljava zahtjevima tijela u onoj mjeri u kojoj ga to neće odvratiti od puta robovanja i spoznaje Boga, tako da je bavljenje tijelom preduvjet za doseganje spoznaje Boga. Ovakav pristup će čovjeka u punom smislu učiniti sretnim, jer na taj način svi čovjekovi potencijali i kvaliteti ostvaruju blagostanje, i to je upravo najveći spokoj i zadovoljstvo.⁴¹)

On ne smatra da je razlog besprimjerne pažnje islama prema društvu⁴² u tome što društvu daje primarnost, nego je razlog u tome da kad između "individue" i "društva" dođe do kontradiktornosti i konflikta, društvene snage nadvladavaju potencijale individue. Osjećaj i iskustvo u vezi s "aktivnim" i "pasivnim" snagama i svojstvima društva svjedoče ovakvom značenju, jer ako se u nekoj aktivnosti neupitno uspostave htijenje i volja društva, kao što je slučaj s neredima i društvenim pobunama, ili u bilo kojem drugom slučaju u kojem se uspostavi narodna volja nad

³⁴ *Al-Mizan*, sv. 4, str. 163.

³⁵ *Ravabet ejtemai dar eslam*, str. 80.

³⁶ Muhammed H. Tabatabai, *Barresibaie eslami*, sakupio Hadi Khusroshahi, Bostane ketab, Kom, 1388. h.š. (2009), str. 167.

³⁷ *Al-Mizan*, sv. 4, str. 159.

³⁸ *Ravabet ejtemai dar eslam*, str. 75.

³⁹ *Ibidem*, str. 70.

⁴⁰ *Barresibaie eslami*, str. 29.

⁴¹ *Ravabet ejtemai dar eslam*, str. 74.

⁴² Pažnja islama prema društvu se pokazuje u postojanju propisa kakvi su hadž, namaz u džematu, upućivanje na dobro i odvrćanje od zla, džihad i milostinja.

nečim, volja individue i osobe nemaju snagu da im se suprotstave. "Dio" nema drugog izlaza osim da slijedi "cjelinu" i ide njezinim putem. Moć društva je tolika da individuama oduzima i sposobnost razumijevanja i mišljenja.⁴³

Temeljna sreća i radost čovjeka, u skladu s kreacijom, jest sreća individue, dok je sreća zajednice sporedna, a ne obratno. Drugim riječima, cilj stvaranja je ljudska priroda i to je upravo egzistencija individue, a ne društvena forma pojedinaca. Pritom se čovjek upućuje stvaranju društva upravo radi očuvanja individue.⁴⁴

Moć bez vjere uzrokuje nepravdu

Koliko god čovjek nagonски teží upošljavanju drugih, nemoguće je upošljavanje stvari i osoba bez moći, to jest bez sposobnosti iskorištavanja drugih za svoju korist i želje. Sve dok čovjek u pogledu moći i autoriteta nije u superiornoj poziciji u odnosu na stvari, životinje i druge ljude, ne može ih staviti u svoju službu. Ovo ne vrijedi samo u odnosu na ljude nego je tako i u pogledu stvari i životinja. Dok čovjek ne bude imao snagu da stvari stavi u svoju službu, neće ih moći ni iskoristiti. Isto tako će biti u stanju da se životinjama služi za svoju korist tek nakon što ih je u prvoj fazi ukrotio. U vezi s tim, kako je ukazano, sa stanovišta Tabatabaija, potreba je značajan faktor u osiguranju moći i potčinjavanju drugih sebi i za svoju korist, jer ako nema potrebe, nikad neće doći do upošljavanja, te da je čovjek bio u stanju zadovoljiti svoje potrebe bez potrebe za drugima, ne bi se formirala ni zajednica niti bi došlo do upošljavanja. Međutim, potreba čovjeka čini slabim i upravo ta činjenica dovodi do toga da drugi čovjek nad njim dobije moć da bi iskoristio njegovu potrebu i uposlio ga za sebe. Dakle, da nije bilo potrebe, niti bi neko nad nekim drugim imao moć niti bi došlo do upošljavanja. Dok postoji potreba, jedan nad drugim stječe moć, i dok postoji moć, postoji i upošljavanje.

Ako upošljavanje, koje se ostvaruje postojanjem superiorne moći jednog čovjeka nad drugim, bude uravnoteženo, izjednačeno i uzajamno, tako da sve strane u upošljavanju imaju korist iz tog odnosa, to ne samo da neće biti ružno i odbojno nego će biti pozitivno i dobro

i moći će imati pozitivnu ulogu u smjeru uzdizanja čovjeka i ljudskog društva. A to se dešava onda kad je društvo u stanju da ljude odgaja u okolnostima u kojima će im osigurati uvjete da svi imaju potrebu jedni za drugima, da osjećaju međusobnu potrebu jedni za drugima i da ostvaruju saradnju. U tom slučaju njihova moć će biti otprilike uravnotežena i uzrokovat će da jedni drugima služe jer su im potrebe jednih prema drugima uzajamne.

Prema tome, moć je faktor upošljavanja, a jedan od faktora moći individue i grupe je slabost druge osobe ili grupe, koja može proistjecati iz potrebe jednih za drugima. Zbog toga, ako ljudi budu u situaciji da nemaju potreba, onda neka sila neće olahko nad njima uspostaviti dominaciju i u tom stanju ili neće doći do upošljavanja ili, ako i dođe, ono će biti dvostrano upošljavanje u kojem obje strane služe jedna drugoj i međusobno se koriste rezultatima. Ovakva društva, s jedne strane, neće zapasti u jednostranu eksploataciju i iskorištavanje, a s druge strane, raspolagat će uravnoteženom i izjednačenom koristi. To stanje bit će pokazatelj praktičnog uspostavljanja društvene pravde.

"Kad god čovjek postigne moć koja je iznad moći drugih, otvoreno će okrenuti leđa zajednici, saradnji i njezinim instrumentima i usmjerit će se na upošljavanje drugih i korist od njihovog rada će prisvojiti sebi."⁴⁵ To je tako jer težnja ka jednakosti, pravednosti i pravičnosti nije primarni i prirodni čovjekov zahtjev. Sa stanovišta Tabatabaija, "s obzirom na to da je čovjek prirodno željan dominacije i superiornosti i sebičan, a zahtjev prvobitne prirode čovjeka koja želi vlastitu korist je to da druge uposli na putu postizanja vlastite koristi i da iskoristi rezultate njihovog rada, on je jedino iz nužde primoran da se preda kooperativnoj zajednici."⁴⁶ U takvoj situaciji nije moguće da čovjek, sam od sebe i bez odgovarajućih uvjeta i izvan čvrstih i moćnih pravnih normi, napusti upošljavanje i korištenje drugih, da krene putem društvene pravde, da poštuje prava drugih ljudi i da ono što želi za sebe želi

⁴³ *Ravabet ejtemai dar eslam*, str. 65–66.

⁴⁴ Muhammed H. Tabatabai, *Manaviate tašajju' (Duhovnost šiizma)*, Tašajju', Kom, 1387. h.š. (2008), str. 180.

⁴⁵ *Qor'an dar Eslam*, str. 107.

⁴⁶ *Ibidem*, str. 106.

i drugima. Iz tog razloga Tabatabai kaže: "Ova činjenica društvenog čovjeka čini zavisnim od zakona i pravila koji će čuvati prava individua i definirati korist svake osobe od društvenih privilegija, (...) i da nadmoć i nemoć ne budu uzrokom nasilja i potlačenosti."⁴⁷

Zaključak

Prvi korak u rješavanju problema društva i osiguravanju čovjekovog puta prema sreći jest upoznavanje čovjeka i društva u kojem on živi. Teorija upošljavanja Allame Tabatabaija tumač je uzroka nagonskih postupaka čovjeka i formiranja zajednice i nju Tabatabai argumentirano razjašnjava. Ova teorija, koja među ranijim mišljenjima ima sličnosti s različitim njihovim verzijama, dokazana je iskustvom i historijskim svjedočanstvima i historija ljudskog društva je tačna potvrda njezine ispravnosti. Ona je svakodnevno u stanju ponavljanja i može se lahko zapaziti u svakom društvu. Svako planiranje i zakon koji se koncipiraju za poboljšanje i unapređenje čovjekova života, njegove sreće i osiguranje društva koje raspolaže sredstvima čovjekovog spasenja bit će uspješni ako njihovim kreatorima bude na umu ova teorija po kojoj su ljudi prirodno skloni razmišljanju o upošljavanju i iskorištavanju drugih ljudi. To je potrebno činiti tako da pripremljeni programi i zakoni budu uređeni tako da snažnim mehanizmima u praksi spriječe jednostrano iskorištavanje ljudi, jednih od drugih, i da se osiguraju uvjeti da svi ljudi koriste resurse društva te da se mogućnosti društva ne koriste u interesu neke posebne grupe.

Sažetak doprinosa ove teorije je to da čovjek u okviru nagona i uobičajeno u svojim odnosima s drugima traži jedino svoju korist i njegov cilj zbog kojeg se zbližava s drugim ljudima jest to da ih iskoristi za lični interes, i sve dok pred njim ne postoji odvratajući faktor, on neće napustiti upošljavanje. Kad je riječ o čovjeku koji u odnosu s drugima djeluje po naredbi nagona, ovo pravilo nema izuzetka. Dakle, kod čovjeka, čiji je uobičajeni i prirodni pristup upošljavanje i iskorištavanje drugih, uvijek je moguće da mu je pozicija u ovim odnosima jedino razmišljanje o svom ličnom interesu i da mu uopće nije važno kakve će to posljedice imati za druge. Kao rezultat ove primordijalne sklonosti, čovjek se okreće dominaciji nad materijom i za sebe gradi alate i sredstva te, koliko god može, biljke, životinje i druge ljude upotrebljava u svoju korist. Stoga čovjek ima potrebu za zakonima koji će uravnotežiti ovaj njegov eksploatatorski karakter i koji će ga dovesti do istinskog savršenstva. A s obzirom na to da utilitarizam i samoljublje na jednak način postoje kod svih ljudi, ovi zakoni ne trebaju poteci od čovjeka, nego iz izvora koji je obaviješten o svim aspektima čovjekove duše i nema nikakve pristranosti, jer, kako je to potvrdila historija, društveni odnosi se ne mogu urediti samo oslanjanjem na čovjekov razum i bez očekivanja zloupotrebe ovih odnosa. Zbog toga treba da postoje božanski zakoni koji nadziru odnose među ljudima da bi se u praksi spriječilo jednostrano upošljavanje i iskorištavanje te nejednakost među ljudima i da društvo ne bi bilo svjedokom dominacije ove norme.

⁴⁷ *Manaviate tašajju'*, str. 100.

Literatura

- Dževadi Amoli, Abdullah, *Tasnim*, Esra, Teheran, 1389. h.š. (2010).
- Eyazi, Muhammed 'Ali, *Shenakhtname tafsir (Upoznavanje s tefsirrom)*, Ketabe mobin, Rasht, 1378. h.š. (1999).
- Misbah Jazdi, Muhammed Taqi, *Meshkat: Akhlaq dar Qor'an*, Muessese amuzeshi wa pazhuheshi Imam Homeini, Kom, 1484. h.š. (2005).
- Motahhari, Morteza, *Ensan dar Qor'an (Čovjek u Kur'anu)*, Sadra, Teheran, 1387. h.š. (2008).
- Motahhari, Morteza, *Madžmue asar (Sabrana djela)*, Sadra, Teheran, 1389. h.š. (2010).
- Motahhari, Morteza, *Naghdi bar marksism (Kritika marksizma)*, Sadra, Teheran, 1389. h.š. (2010).
- Sadrudin Širazi, Muhammed ibn Ibrahim, *Al-Mabda wa al-ma'ad*, Anjumane hikmat wa falsafa Iran, Teheran, 1354. h.š. (1976).
- Tabatabai, Muhammed H., *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*, Deftere entesharate islami, Kom, 1393. h.š. (2014).
- Tabatabai, Muhammed H., *Barresibaie eslami*, skupio: Hadi Khusroshahi, Bostane ketab, Kom, 1388. h.š. (2009).
- Tabatabai, Muhammed H., *Manaviate tašajju' (Duhovnost šiizma)*, Tašajju', Kom, 1387. h.š. (2008).

Tabatabai, Muhammed H., *Osule falsafe va ravveshe realism (Načela filozofije i metoda realizma)*, tumačenja: Morteza Motahhari, Sadra, Teheran, 1364. h.š. (1985).
Tabatabai, Muhammed H., *Qoran dar Eslam (Kur'an u islamu)* u: Hadi Khosroshahi, Bostane ketab, Kom, 1388. h.š. (2009).

Tabatabai, Muhammed H., *Ravabet ejtemai dar eslam (Društveni odnosi u islamu)*, prijevod sa arapskog na perzijski i objašnjenja: Muhammed Javad Hojati Kermani u: Hadi Khosroshahi, Entesharate Ete-la'at, Teheran, 1388. h.š. (2009).

Abstract

The "Principle of Employment" and Human Justice from the Point of View of Allama Tabatabai

Feizieh Shamsi Nasab

Through the discussion of social credibility, Allama Tabatabai deals with the analysis of concepts and categories, among which are elements current in social philosophy that indicate his point of view on social issues. Employment theory is one of Allama Tabatabai's significant views in the field of anthropology. This theory is cited by Allama Tabatabai in his works on philosophy, methodology of Islamic law and Qur'anic sciences as an explanation of the origin and causes of human social life. From the point of view of Allama Tabatabai, employment is the primary principle of social relations and it rules both in the relations of people with other beings as well as in the relations of people with each other. According to this principle, man wants only his own profit and uses other people and beings for his own interests. From the point of view of Allama Tabatabai, this primordial principle is one of the means by which God has provided man for life in This world and interventions in it during the stages of his perfection. However, if there is no factor like faith, this nature can lead man into injustice and violence.

Keywords: Allama Tabatabai, the principle of employment, society, justice, injustice